

במלחמת תנופה, וכאשר ראה והעיד רבשקה שלא יכול לתת רוכבים על אלפים סוסים, מה עשה המלך הצדיק, אמרו חז"ל בסנהדרין, נעץ חרב בבית המדרש ואמר, כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב. ולא בלימוד קבלות שהיה בידם מכבר לבד, אלא עוד הוסיף להגדיל תורה ולהעמיק בחידושי הלכות, עד שנעשה הכל כשולחן ערוך הלכה למעשה, כדאיתא שם, בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ א' וכו'.

והנה ראינו שלא עמד צדקת יחזקי' להגין רק על ירושלים, אבל שארי ערי יהודה נשטפו עד צואר הגיע סנחריב, והיינו דבר ישעי' הנביא (מ"ב) 'החרשים שמעו'...

וכך הענין בדור החיה, דאין לנו להסתיר כי אם בצלה של תורה. ואם היו עם ד' מרבים להספיק עמלי תורה, היה בזה כדאי להגין מכל צד וממשיסה...

אבל בעוונותינו הרבים, נתמעטו מחזיקי תורה בישראל, וגברו דיעות חכמים בעיניהם, שראו טובת ישראל להתדמות בכל האפשר לאומה שאנו שרויין בקרבה, ולהשקיע דעת בני הנעורים בחכמות חיצוניות ובמדעים לבד. ודבר זה גרם להשחיר פניהם של ישראל ולהשפיל כבודם...

אחר כל זה שנתמעטו הישיבות ומחזיקי תורה, ראה הקב"ה החפץ למען צדקו להגדיל תורה לישראל בזה האופן, אשר יהיו גדולי הדור מחברים ומפיצים חידושיהם בשו"ת וכדומה, ובוה מגיעים גם בחורי חמד אשר עוד רד לבבם עם אל להעמיק ולהוסיף לקח, גם עשירי עם ד' זוכים במה שבע"כ המה מסייעים להוציא החיבורים, ועל שעה כזו אמרו חז"ל (ברכות סג) בשעת המכניסים — פזר... ובזכות זה יקלו משא הצרות... (מתוך 'דבר לדור' שבסוף שו"ת משיב דבר ח"ה להנצי"ב ז"ל — משנת תרמ"ב. [וע"ע במשיב דבר (בח"א מד) מאמר 'על ימין ושמאל' שכתב שהפתרון היחיד לחיזוק הדת הוא לעשות כמעשה חזקיה, להרבות תורה ולהפיצה לרבים, ואפילו בדרך 'שלא לשמה']).

וכן מפורש במכות י. 'מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה — שערי ירושלים — שהיו עוסקין בתורה'.

דף צה

זמשקל קינו' — כמו תיק העשוי ככובע, בראש ידית הרומח (עפ"י רש"י שמואל-ב כא, טז).

'אמר ליה הקב"ה לדוד: עד מתי יהיה עון זה טמון בידך, על ידך נהרגה נוב עיר הכהנים ועל ידך נטרד דואג האדומי ועל ידך נהרגו שאול ושלשת בניו' — יש שדנו מכאן על מי ששלח חבירו או שכירו בשליחות מסוימת, ובלכתו שמה נהרג — יש למשלח לקבל עליו תשובה וכפרה, ואעפ"י שלא ארע הדבר באשמתו, מכל מקום על ידו נפגע פלוני. כמו כאן שנגרם ע"י דוד כל הענין בדרך רחוקה מאד, אע"פ שלא באשמתו, וגם לא עשה עול בדרך 'גרמא'. וטעם הדבר, שעוון שפיקות דמים חמור מאד וצריכים לו כפרה אפילו באונס (עפ"י שו"ת משאת בנימין כו — אודות אשה שהביאו לה בשנתה את תינוקה ונמצא אח"כ מת, שאעפ"י שלא ידעה כלל שהיה אצלה ואינה פושעת — צריכה כפרה. וכן מובא במשנ"ב תרג סק"ד).

ויש שדחו לומר, דוקא כאן היה לו לדוד לשים אל לבו לסכנה זו שאנשי נוב מסתכנים בכך (ע' בשו"ת מהר"י וייל קכה; שו"ת צמח צדק ו; נודע ביהודה או"ח לד; באר שבע; פתח עינים להרחידי"א, כאן. וע"ע דובר צדק עמ' 183, ובמצוין בעיני כל חי וביד דוד כאן, ובבאר היטב ופתחי תשובה ומשנה ברורה תרג).

'אתעביד ליה ניסא מכא ליה ארעא מתותיה' — ואף על פי שכבר קיבל עליו להימסר ביד אויב,

נעשה לו נס שלא מת במיתה זו מפני שהיא כמיתת חנק, וכדי שלא יאמרו חטא ח"ו בבת שבע שהיא אשת איש ומיתתו בחנק, לכך לא מת באותה מיתה (בן יהודע).

'ההוא יומא אפניא דמעלי שבתא הוה, אבישי בן צרויה הוה קא חייף רישיה בד' גרבי דמיא...' —
 וכן מסופר על הלל שהיה חופף ראשו ערב שבת (שבת לא). ומכאן הביאו הפוסקים שמצוה לחופף ראשו בערב שבת (מרדכי פרק במה מדליקין; תשו"ע או"ח רס, א).
 ויש מי שכתב לשמוע מכאן שמצוה לחופף סמוך לשבת, שכן משמע לשון 'פניא' — לפנות ערב (ע' רש"י תענית כג: רבנו פרחיה שבת קיט.), וכמו לענין רחיצת ידים ורגלים שכתב הרמ"א (סו"ס רסב) שהיא סמוך לערב (ע' של"ה מסכת שבת יא; וראה בהרחבה בספר מגדים חדשים שבת כה:).

'...בשעת הסכנה מאי, אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: בשעת הסכנה שפיר דמי' — הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל (הר"מ סוף ח"ב) נשאל מבנו על פשר שאלת אבישי, הלא אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, והרי אמרו שהשואל בעניני נפשות הרי זה שופך דמים, והנשאל — מגונה. ואף דבר של בזיון בפני המלך הותר במקום פיקוח נפש (ע' ברכות נא.), כל שכן רכיבה על סוס המלך להצלת המלך בעצמו.

והאריך שם בתשובתו בענין התר פיקוח נפש באיסורי תורה, אם הוא כהתר גמור אם לאו, ובשאלת 'הותר' או 'דחוי'. ותורף דבריו, כיון שהצלת אבישי היתה רצופה בנסיים גדולים כמבואר בסוגיא, ודאי לא ראוי שיעשה נס על ידי דבר איסור, ואפילו אם האיסור נדחה. והספק שאבישי נסתפק הוא, האם יש כאן גדר איסור שנדחה ועל כן אין ראוי לעשות לו נס, או הדבר הותר גמור שיכול להעשות נס על ידו.

ואף לשיטת הסוברים שפיקוח נפש הוא בגדר 'דחוי', יש לומר שנסתפק שמה אין כאן כלל בזיון ופגיעה בכבוד המלך כשרוכב על סוסו להצלת נפשו של המלך.

והשיבו לו 'שפיר דמי' — ולא אמרו סתם 'מותר', כי ודאי מצד עיקר ההלכה מותר הדבר ולא היה לו ספק, אלא השאלה היתה אם ראוי לעשות כן משום מניעת הנס, כאמור.

(הענין שלקח דוקא את פרידת המלך, וכי לא היו לו אחרים — ע' ב'בן יהודע' כאן).

ומהר"ל מפראג כתב (בחדושי אגדות) לפרש כל המעשה הזה של ישיבי עם דוד ואבישי, על דרך שכלי, זו לשונו: 'יש לפרש כל המאמר הזה כמשמעו, שהיה כך במוחש ובנגלה, אבל יותר נראה לפרש כל זה ענין שכלי... וכל ענין זה הוא שכלי בלבד, לא מורגש ומוחש'. ע"ש דברים עמוקים. וכן כתב להלן לענין גודל מחנה סנחריב.

'חזייה לערפה אמיה דהוות נוולא, כי חזיתיה פסקתה לפילכה שדתייה עילויה, סברא למיקטליה, אמרה ליה: עלם, אייתי לי פלך...' — המלים 'שדתייה עליה סברא למיקטליה' — חסרות בכמה כתבי יד. (ע' בדקדוקי סופרים. וכ"ה באוצר מדרשים 'בית המדרש').

ואמנם קשה הדבר לפי גרסתנו, שלאחר שלא הצליחה להרגו, היא מבקשת אותו לעשות לה 'טובה', להחזיר לה את הפלך הזה.

ונראה מכמה מקומות בדרו"ל שהטויה בשוק נחשבת כמעשה מגרה ומגונה, שנהגו בהן פרוצות ועוברות על דת יהודית. ועוד סיפרו (בכתובות עב) על אותו ביטוי, 'עלם הב לי פלך', שנשתמשה בו אשה מסוימת, שנחשבת עוברת על דת יהודית בכך. ונראה ברור שמדרכן של זונות היה לפתות אנשים באמירה זו.

ונראה מזה (לפי גירסת הספרים הנזכרת) שערפה לא נתכוונה כלל להרוג את אבישי אלא לפתותו לדבר עבירה, והרי אמרו עליה (בסוטה מב:): שהיתה זונה ידועה ('עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' לר"ח ארנטרוי ז"ל, עמ' קכג).

נראה שרש"י ז"ל נשמר מן הקושיא, כיצד מבקשת ממנו להחזיר לה את הפלך לאחר שמנסה להורגו בו, שכתב 'אייתי לי ההוא פלך דנפל לפניך' — שהעמידה פנים שנפל לה ולא זרקתו בכוונה תחילה להורגו. ולפי"ז שפיר יש לקיים כפירוש הנ"ל גם לגרסתנו, שלאחר שניסתה להורגו בפלך ולא עלה בידה, המשיכה לנסות להחטיאו, וכדרך שעשה בלעם שיעץ לבלק [שהיה סבו של עגלון — אביה, כמו שארז"ל. ואף היא למדה ממעשה אבותיה, ועברתם שמרה נצח] להחטיאם בשטים לאחר שלא סיפק בידו להרגם בקללה.

ונסבב לאבישי ענין הפלך, רמז רמזו לו מן השמים: פה לך — שיעזור את דוד ע"י פיו כדלהלן (בן יהודע).

'אין חבוש מוציא עצמו מבית האסורין' — ערש"י. ויש מי שפרש הטעם, לפי שמדת הדין מתוחה עליו ואיתרע מזלו כעת (באר שבע. וע"ע בענין זה בפתח עינים ויד דוד. ור' באריכות במגדים חדשים ברכות ה:).

'אליעזר עבד אברהם, דכתיב ואבא היום... יעקב אבינו דכתיב ויצא יעקב מבאר שבע... כי מטא לחרן אמר, אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו?! בעי למיהדר, כיון דהרהר בדעתיה למיהדר, קפצה ליה ארעא' — לאליעזר קפצה לו חרן, שהגיע אליה במהרה, ואילו ליעקב לא קפצה לו חרן אלא ארץ ישראל קפצה לו כשרצה לחזור — רמז: אליעזר כנעני היה והכנענים תקיאים הארץ, לא כן ישראל, הארץ באה לקראתם להקביל פניהם כשפחה היוצאת לקבל פני גבירתה (חדושי חתם סופר).

(ע"ב) 'אין פגיעה אלא תפלה...' — ... והוא כמו ששמעתי על לשון 'מפגיע' בתפילות, ומפגיע אין בעדונו, ובפרק קמא דתענית על פסוק ויצו עליו במפגיע דרוצה לומר כמו 'פגע' שאינו רוצה לשוב וללכת מהש"י בשום אופן רק שיענהו, והרי זה כאוחז בבגדו ואומר איני מניחך... (מתוך צדקת הצדיק רכב).

'מיד בא השמש' — במדרש (בראשית רבה סח, יב) דרשו מ'כי בא השמש כיבה' — הקב"ה — את השמש כדי שלא ייפטר משם בלא לינה (וע"ע אמרי בינה לר"ש גארמיזאן).

'סך מחנהו מאתים וששים ריבוא אלפים חסר חד' — אין זה מספר האנשים ממש אלא מספר כחם, שהיו מעריכים כחו של כל אחד ואחד ויש שהיתה גבורת ידו כשל אנשים רבים. [ולכן כותבים בפנקס מספר החיל של המלך כפי הערכה שעושים ביכולת כל אחד ואחד, ורק עתה שבטלה גבורת היד עושים המספר אקרקפתא דגמרי. וסנחריב היה כתוב בפנקס החיל שלו שיש לו ר"ס רבוא אלפים, ואפשר שעולים במספר קרקפתא דגברי עשרה רבוא אלפים ולא יותר'] (בן יהודע כאן ולהלן).

'בעי אביי, חסר חד ריבויא או חסר חד אלפא או חסר מאה או חסר חד. תיקו' — כבר בארו המפרשים מאי נפקא מינה בספק זה, והלא מאי דהוה הוה. ויש פרשו נפ"מ לשטרות הכתובים בנוסח כזה. ע' בשו"ת חות יאיר יאיר קכד; באר שבע; זהב שבא; יד דוד; פתח עינים; עיני כל חי; בן יהודע.

'ביד הכם שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה... באצבע הכם שנאמר ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלקים היא' — יש להטעים על פי מה שאמרו שמפלת סנחריב ארעה בליל פסח, הלילה המשומר לבני ישראל לדורותם. (כ"ה בשמו"ר יח. וכמו שייסד הפייטן בהגדה של פסח, עוד היום בנוב לעמוד עד געה עונת פסח — ע' חזו"א שביעית ג, לד). לכך דרשו על 'היד הגדולה' או 'האצבע' שהיתה במצרים, שהיא שמורה ועומדת למפלת סנחריב בלילה הזה שיצאו מצרים.

'כפיים ספק להם ומתו' — ענין ספיקת הכפיים פירש מהרש"א ז"ל, הוא שיתוף מדת הרחמים שהיא בחינת 'כף ימין', למדת הדין — השמאלית. שעל ידי צדקתו של חזקיהו וסייעתו, שיתף הקב"ה מדת הרחמים עם מדת הדין ובהן הכה את סנחריב וסייעתו והניח חמתו ממלכי יהודה בזכות חזקיהו.

'אתא קודשא בריך הוא ואדמי ליה כגברא סבא' — כתב הרמ"ה: 'כלומר, זמן לו הקב"ה איש אחד זקן או שר המדע איש זקן'.

(כדרך זו כתב הרמ"ה להלן צח: על מה שאמרו 'אמר הקב"ה, הללו מעשה ידי...'. — 'לאו למימרא דאיכא ספיקא ולא תימחא קמיה, אלא כנגד מדת רחמיו קאמרינן, שמדת רחמיו של קב"ה היתה נותנת שלא לאבד את האומות מפני ישראל, ומדה זו ברוחה היא, לפיכך תימחא מגעת אליה כדרך שמגעת לכל הברואים. והאי דקאמר 'אמר הקב"ה' — לפי שכל דבר שהנברא עושהו ואומרו מחמת כח שנתן בו הבורא, אנו חושבין אותו כאלו אמרו הבורא בעצמו עכ"ל).
ובאר זאת ב'בן יהוידע' ששלח לו מלאך ממחנה שכינה ולא מלאך סתם, כי מלאך שהוא ממחנה שכינה יתיחסו מעשיו לקב"ה, וכענין הנה אנכי שלח מלאך... כי שמי בקרבנו, ולכן מעשה המלאך הזה יחסו הכתוב להקב"ה — יגלח ה' בתער השכירה. [וכתב על כך: 'ודבר זה הוא מוכרח'].

על אגדה שתומה זו — ע' בספר מנחת עני (לגאון ר"י עטלינגר, בעל ערוך לנר) דף צא, ובספר קהלת יצחק (הדושים ובאורים עה"ת, מה"ר יצחק מיאנעווע. פרשת ויגש — ב'פרחי שושן') — 'הוא מן האגדות התמוהות שבש"ס ותוכו עטוף סודות עמוקות ומסתומי מסתרים. אמנם אנחנו להבין מעט על פי הפשט באנו...'. וע"ע בן יהוידע ע"ד הסוד.

דף צו

'אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי...' — כן דרכו של רב פפא בהרבה מאד מקומות בש"ס, להביא פתגמים ומשלים השגורים בפי העם [אפשר קשור הדבר עם עובדת היותו מצוי עם הבריות, שהיה אומנותו ביצור שכר ומכירתו] — כפי שכבר ציין הר"ר מרגליות בספרו היקר מפנינים מרגליות הים (לעיל צד).

והנה ציון המקומות במלואם:

ברכות מג: נט. ושם ע"ב; וע' שבת נג. וברש"י; יומא עט: סוכה כב: תענית ו: סוטה י. גטין ל: ב"מ נט. (פעמיים); לעיל נב. צה. צה. כאן, להלן צח: קב: קג. (פעמיים) קה. קו. חולין נח: נדה לא. (גם יש גורסים לעיל צד: 'אמר רב פפא...'. — ע' מרגליות הים).

בדומה מצינו לרב פפא 'כדחפני אינשי, כדקמצי אינשי' — ביומא מז.

וכן דרכו של רבו — רבא, לומר 'היינו דאמרי אינשי' — שבת סב: תענית כג. מגילה יב. חגיגה ה. י. (ע"ש); ב"ב טז: